

“DÜŞÜNCE-SÖZ-MÜZİK” EKSENİNDE ANADOLU OZANLIĞI METİN ÖRNEKLERİNİN BATI FELSEFESİNDEKİ KARŞILIKLARI

On The Axis Of “Thought-Lyrics-Music” Samples Of Anatolian Bardship Lyrics’ Equivalents Within The Western Philosophy

Banu MUSTAN DÖNMEZ*
Mehmet Sadık DOĞAN**

ÖZ

Başlangıçta söz vardı. Söz, Tanrı'yla birlikteydi ve söz Tanrı'ydı...

(Kutsal Kitap-Yeni Ahit, 2003: 1332)

Bu çalışma, Anadolu ozanlık geleneğine ait felsefi içerikli metin ögelerinin Batı literatüründe karşılık bulduğu felsefi akımlar üzerine yapılmış bir analiz denemesidir. Çalışmanın içeriğinde hem Pir Sultan Abdal, Şah Hatay⁷, gibi ‘ulu ozan’ olarak tabir edilen ozanların hem de Âşık Veysel Şatıroğlu, Neşet Ertaş, Muhlis Akarsu gibi yakın bir geçmişte hayatını yitiren ozanların dizeleri, örnek olarak sunulmuştur. Çalışmada, stoacılık, monizm, düalizm, idealizm, rasyonalizm, tasavvuf, etik, mistisizm, yeni Platonculuk, diyalektik düşünme, nihilizm gibi belli başlı felsefi sistem ve kavramlara karşılık gelen ifadeler analiz edilmiştir.

Başlangıçta söz var olduğundan; insanlar ilk düşüncelerini, mit, destan, kutsal metin, ninni, ağıt, tragedya ve şiir dizeleri aracılığıyla; aşk, kahramanlık ve kutlama gibi farklı işlevler barındıran farklı müzik türleri üzerinden aktarmıştır. Bu gerçek, yalnızca Anadolu’daki değil tüm dünyadaki müzik geleneğinin bir özelliği olup tüm sözlü kültürlerin müzikle ilişkili doğasının bir uzantısıdır. Dolayısıyla bu çalışma içinde farklı kültürlerdeki ozanlık geleneğinden beslenen müzik türlerine de değinilmiştir.

Çalışmada, Anadolu ozanlık geleneğine ait felsefi sözlerin Batı felsefesi akımlarına uyan karşılıkları incelenerek, değerler eğitiminde geleneksel müziklerin ‘akılda kalıcılık’ ve ‘tinsel haz’ özellikleriyle dimağda bıraktığı derin izler sayesinde oynadığı pedagojik rol göz önüne serilmektedir. Çalışmanın sonucu ve önerileri, bu felsefi, etnomüzikolojik ve pedagojik bağlamlardan yola çıkılarak oluşturulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Ozanlık, Türk Halk Müziği, Söz, Batı Felsefesi, Kültürel Müzikoloji, Müzik Pedagojisi

ABSTRACT

This study is an analysis attempt on the philosophical movements in which the lyrics of the Anatolian bardship tradition’s correspondence in the Western literature. In the study, the Western philosophy equivalents of the philosophical lines of the bards named as *great bards* and in addition, the bards who lost their lives in the recent past were analyzed. Some of the Western philosophical movements that have traces in Anatolian poetic text samples: stoicism, monism, dualism, idealism, rationalism, mysticism, ethics, mysticism, new Platonism, dialectical thought, nihilism.

In the beginning, there was the word, and the human beings communicated and conveyed their first thoughts through different genres, including myths, epics, sacred texts, lines of tragedy and poetry, lullabies, laments with different functions such as love, heroism and celebration. This fact is a feature of the musical traditions not only in Anatolia but all over the world and is an extension of the musical nature of all oral cultures. Therefore, in this study, the musical genres that are fed from the bardic traditions in different cultures are also mentioned.

In this study, equivalents of the philosophical lyrics belonging to the Anatolian poetic tradition, which are compatible with the movement of Western philosophy, were examined. Traditional bardic music has left deep traces on the mind with its memorability and spiritual pleasure features thus they have a pedagogical importance in terms of values education. The conclusions and recommendations of this study are based on these philosophical, ethnomusicological and pedagogical contexts.

Keywords: Bard, Turkish Folk Music, Lyrics, Western Philosophy, Cultural Musicology, Music Pedagogy

Araştırma Makalesi/Research Article Geliş Tarihi/Received Date: 30.03.2022 **Kabul Tarihi/Accepted Date:** 05.04.2022

* **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Prof. Dr., Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, mustandonmez@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0503-3122

** Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, sdogan@adiyaman.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5537-4171

EXTENDED ABSTRACT

In the beginning, was the Word, and the Word was with God, and the Word was God...

(Holy Book-New Testament)

Purpose

Text elements with philosophical content of the Anatolian bardship tradition have found their way into Western literature. This study addressed related Western philosophical movements. The study focused on great bards, such as Pir Sultan Abdal and Şah Hatay¹ as well as bards who died recently, such as Âşık Veysel Şatıroğlu, Neşet Ertaş, and Muhlis Akarsu. The study analyzed the verbal expressions of the philosophical contents of the verses corresponding to the philosophical systems and concepts, such as stoicism, monism, dualism, idealism, rationalism, Sufism, ethics, mysticism, Neoplatonism, dialectical thinking, and nihilism.

In the beginning, was the Word, and people used to communicate and convey their thoughts through different types of music that contained words with different functions, such as myths, epics, scriptures, tragedies, poems, lullabies, elegies, texts on heroism, celebrations, etc. This is a feature of the musical tradition not only in Anatolia but throughout the world and is an extension of the nature of all oral cultures associated with music. Therefore, this study focused also on the musical genres fed by the bardship tradition in different cultures. The study examined the equivalents of the philosophical words of the Anatolian bardship tradition in Western philosophy. Traditional music has the characteristics of ‘memorability’ and ‘spiritual pleasure’. The study focused also on the pedagogical role played by traditional music in values education, thanks to the deep traces left on the mind.

Method

Bards, who kept the Anatolian bardship tradition alive, created music texts. This study carried out an analysis of the philosophical movements that those music texts correspond to in Western philosophy. The study adopted a qualitative research design. Data were collected through a ‘literature review’ and ‘document review’. The data were analyzed systematically. To that end, the data were analyzed using the document review method. Vocabulary was used for the analysis of philosophical movements. The music texts are related to the world imagination in the collective memory of the societies to which they belong.

Bardship In Turkey And In The World

The word *ozan* in Turkish means ‘bard’ in English, referring to those who play instruments and recite poets or sagas. The word *ozan* is *kusan* in Persian. The term ‘ozan’ means the same thing in Turkish spoken in Turkey. The bards are folk minstrels who play instruments and recite their own or other poets' poems. Before Islam, they were (shaman-kam, bakshy, etc.) sorcerers, healers, or religious leaders. Although they were stripped of those functions after Islam, they were still responsible for explaining beliefs, customs, values, history, culture, thoughts, and philosophy in colloquial language.

All cultures have bardship-like traditions involving both ‘lyrics’ and ‘music’. The term *saz şairi* refers to *bard* in (English, Kurdish, Danish), *barde* (German and French), and *bardo* (Italian). Bardship and its derivatives are widespread all over the world. Bards play instruments and recite poets to convey thoughts, beliefs,

philosophies, and myths. Therefore, bardship is an oral culture. From a more general perspective, all cultures have bardship traditions in which bards use musical forms to express abstract, historical, cultural, religious, moral, and intellectual knowledge. This tradition is prevalent in every place and form, ranging from Ancient Greek tragedy plays to opera (Western culture), from dengbêj (Kurdish culture) to Rajasthan bardship (North Indian culture).

The Bond Between Bardship, Oral Culture And Music

Throughout history, humans have developed various communication methods in parallel with the evolution of civilization. However, what is common across civilizations and cultures is that at the beginning of communication was the word. This fact is a feature of all musical traditions and an extension of the musical nature of all oral cultures. In this sense, as Rousseau states, music and language have a common origin.

Folk poetry is an important form of folk literature for two reasons. First, verse-based lyrics (couplets and quatrains) are more memorable due to the rhythmic structure that dominates the text. Second, they are more likely to be converted into music. Therefore, the bardship tradition consists mainly of folk poetry and rarely divan poetry. We will focus on the verses of Anatolian bards in this context.

Equivalents of Anatolian Bardship Musical Texts in Western Philosophy: Our analysis showed that many philosophical movements and concepts [Sufism, monism, pantheism, cynicism, stoicism, dualism, cycle (initial version of the theory of evolution), skepticism, dialectical thinking, and nihilism] existed dispersedly within the verses of Anatolian poets.

Folk poetry is an important form of folk literature for two reasons. First, verse-based lyrics (couplets and quatrains) are more memorable due to the rhythmic structure that dominates the text. Second, they are more likely to be converted into music. Therefore, the bardship tradition consists mainly of folk poetry and rarely divan poetry.

Some Samples From Anatolian Bards' Verses

Verses of *Vahdetname* (unity of being) by Edip Harabi describing ‘sufism’ and ‘cycle’ (*devriye*: initial version of the theory of evolution)

“Way before God and the universe existed

We created and announced moments

When nowhere was worthy of God

We welcomed Him into our home as a guest” (Edip Harabi)

Verses by Âşık Mahsuni Şerif describing ‘nihilism’:

“My God’s given me a life

All in vain, all in vain

A spirit’s gotten into my body

All in vain, all in vain

The Virgin Mary lost her Jesus

Moses got nothing from his staff

Suleiman became a sultan

His sultanate was in vain” (Âşık Mahsuni Şerif)

The verses by Âşık Veysel Şatıroğlu describing ‘dialectical thinking’ and the ‘unity of opposites’:

“Who would read and who would write?

Who would undo this knot?

The sheep would walk with the wolf

If all thought the same.” (Âşık Veysel Şatıroğlu)

The verses by Âşık Veysel Şatıroğlu describing ‘septicism’:

“I’ve looked for myself for years

I’ve been unable to find me

I don’t know if I’m an illusion or a dream

I’ve just been unable to find me

Am I a human, a creature, or a weed?

Am I a wort planted and mowed?

Or am I an epithet in appearance

I’ve just been able to find me” (Âşık Veysel Şatıroğlu)

The verses by Muhlis Akarsu describing ‘stoicism’:

“I’m a stream when I laugh in vain

There’s no Azrael after I’m dead

After your throne is ruined

Let them wrap me with dry straw” (Muhlis Akarsu)

The verses by Nesimi describing ‘cynicism’:

“I’m in strange trouble, yet everybody is after their own interests

I get some food and I eat it today, God knows tomorrow

I’ve no desire for the wealth of this World

God provides for me, I plead with no one” (Nesimi)

The verses by Şah Hatayî describing ‘numerical mysticism’:

“I went up to the highland of forties

I called for the love of threes

I rubbed my face on the floor

For the love of sevens forties” (Şah Hatayî)

Discussion, Result And Recommendations

Music keeps the memory alive. The advantage of music cannot be evaluated only in terms of ethnomusicology. Oral culture ‘keeps the memory alive’, ‘aestheticizes thoughts and hands them down to future generations’, and ‘helps people quickly remember good and beautiful thoughts’. This study recommends that these advantages of oral culture should be utilized and turned into a pedagogical advantage for children and young people. ‘Education with art’ is an important part of ‘education with games’. ‘Traditional folk heritage’ is a type of ‘education with music’ and is ingrained in Anatolia's genetics. Therefore, we should use education with art and traditional folk heritage to increase the impact of values education on future generations. Thinking and questioning skills are critical human needs in this age. We should reevaluate the role of folk poetry to help new generations both adopt values and develop thinking and questioning skills in order to keep abstract values alive in memory. ‘Using the Anatolian bardship tradition in values education’ is an important recommendation. We can use products from all regional cultures to that end. Researchers should perform methodological studies on how to construct and implement this education. This falls within the subject of music education and is beyond the scope of this short study.

Bu çalışmada, Türk yöresel müziği ozanlık geleneğine ait felsefi içerikli metinlerin, Batı literatüründe hangi felsefi akımlara karşılık geldiği analiz edilecektir. Bu suretle, ortak coğrafyalarda kurulmuş farklı medeniyetler arasındaki kültürel/düşünsel ortaklıkların müziksel izdüşümleri üzerine örnekler gösterilecek ve ozanlık geleneği içerisinde yer alan bu öğretiy yüklü müzik metinleri, aynı zamanda değerler eğitiminin müziksel gereçlerinden biri olarak önerilecektir.

Çalışmada öncelikle ‘ozanlık’ kavramının etimolojik kökeni ve tanımı üzerinde durulacak, ardından ozanlık olgusunun Türk ve Dünya kültürlerindeki varlıklarından örnekler verilecek; sonra ozanlığın sözlü kültürle ve müzikle olan bağı tartışılacak; son olarak Anadolu ozanlığına ait sözlerin Batı felsefesindeki karşılıklarına ilişkin örnekler verilerek, müziğin buradaki hem etnomüzikolojik hem de pedagojik işlevi ele alınıp, öneriler içerisinde bu işlev vurgulanacaktır.

Bu çalışmanın özgünlüğü, ozanlık geleneğine ait sözler içerisindeki Batı düşünce tarihindeki düşünce sistemleri ve akımlarına koşut düşen söz öbeklerinin gösterilmesi aracılığıyla, adeta “Aklın yolu birdir” ifadesini kültürlerarası bağlamda doğrularak; Türk halk müziği aracılığıyla, bilgeliğe götüren söz ve öğretilerin müzik pedagojisi içerisinde, ‘değerler eğitimi’ nin yöntemlerinden biri olarak önermektir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, Anadolu ozanlık geleneği içerisinde ozanlar tarafından oluşturulan müzik metinlerinin, Batı felsefesinde karşılık geldiği felsefi akımlara ait analizler yapılmıştır. Çalışma, bu anlamda niteldir: “İnsan ve grup davranışlarının nedenini ve nasılını anlamaya yönelik araştırmalar, nitel araştırma alanına girmektedir” (Creswell, 2017: 29).

Çalışmadaki veriler, literatür taraması ve doküman incelemesi yapılarak elde edilmiş ve sistematik olarak incelenmiştir: “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar” (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 217). Bu amaç doğrultusunda çalışmaya ait yöntemde, nitel araştırma yöntemlerinden “doküman inceleme yöntemi” de kullanılmıştır.

Bu çalışmada ele alınan söz varlıkları, felsefi yaklaşımların analizi için kullanılmıştır: “Analiz, çalışmanın önemli etmenlerinin ve bunlar arasındaki ilişkilerin belirlenmesidir. Bu yöntem, genelde sistematik bir biçimde betimlemeleri genişletir” (Glesne, 2012: 285). Araştırmanın bulgularına konu olan müzik metinleri, ilgili olduğu toplumların kolektif belleğinde yer alan dünya tahayyülü ile ilgilidir.

OZANLIĞIN KELİME KÖKENİ VE TANIMI

Kelime kökü olarak ozan (uzan), ‘saz şairi, destan söyleyen’ olarak tanımlanıp, Farsçada da “*Kusan* biçimi 3. yy’dan itibaren kaydedilmiştir” (Nişanyan, 2012: 465). Sözcük Türkiye Türkçesinde de aynı biçim ve anlamla kullanılmakta olup en genel tanımıyla “sazıyla kendisinin veya başka şairlerin şiirlerini söyleyen halk âşığı” (Duygulu, 2014: 354) şeklinde tanımlanmaktadır.

Yer yer anlamda bir-takım ayrılık ve çatallanmalar olsa da *âşık* sözcüğü Türkiye Türkçesinde *ozan* sözcüğü ile eşanlamlı olarak kullanıldığı için, âşık sözcüğünün kelime kökeni ve tanımı da bu çalışma için önem arz etmektedir: ‘Seven’ anlamına gelen sözcüğün kökü ‘aşk’ sözcüğüne dayanmaktadır. O sözcük de 18. yy.’a dek Türkçede ‘ışk’ biçiminde kullanılıp 18. yy.’da ‘aşk’ biçimine gelmiştir ve ses değişiminin nedeni tam olarak saptanamamıştır (Nişanyan, 2012: 41). Ancak âşık sözcüğünün ‘tutku ile seven’ anlamındaki sözcük anlamı müzik

geleneğinde, düşünce ve duygularını koşuklarla, çalgı ve müzikle anlatan saz ve söz erbabı gibi bir anlam almıştır. Kavramın (âşık, âşığ, âşug, âşuh, aşuv veya eşük) müzik performansı geleneği anlamındaki kullanımı, Duygulu tarafından; “kendisinin veya başkalarının deyişlerini yöresel ezgilere ekleyerek/uyarlayarak söyleyen saz ve söz ustası” (Duygulu, 2014: 48) olarak tanımlanmıştır.

ÖZANLIK OLGUSUNUN TÜRK VE DÜNYA KÜLTÜRLERİNDEKİ ÖRNEKLERİ

Dünyanın her tarafında ‘benzer’ olduğu iddia edilen ozanlık ve türevi olguları tüm yönleriyle taramak bu çalışmanın kapsamı dışında ayrı bir yazınsal etkinliği gerektirmektedir. Ancak bu başlık altında, bu olguya Türki olan-olmayan dünyaya ait farklı örnekler göstermek, etnografik analojinin gerekliliği açısından yerinde olacaktır.

Ozanlık Olgusunun Türk Dünyasındaki Örnekleri

Köprülü’ye göre İslam öncesi dönemde şairlik, hekimlik, müzisyenlik ve büyücülük gibi görevleri aynı kişi üstlenmiş ve bu kişiye Altaylarda ‘kam’, Kırgızlarda ‘bakşi’, Yakutlarda ‘oyun’, Tunguzlarda ‘şaman’ ve Oğuzlarda ‘ozan’ denmiştir (Köprülü, 1989: 57). Türk boylarında çeşitli isimlerle anılan bu müzisyenlere mensubu oldukları toplumlarda cenaze törenlerini yönetme, Tanrılara hediyeler sunma ve şifacılık gibi çok yönlü görevler düşmüştür.

Ozan kavramı, Türklerin Müslümanlığı kabulünden sonraki dönemlerde, muhtemelen 15-16. yy.’a kadar süregelip İslam anlayışı ile yoğrulan ozanlık, yerini ‘âşık’ kavramına bırakmıştır (Sümbüllü, 2015: 14). Günümüz Anadolu coğrafyasında ozanlık ve âşıklık kavramları birbiri ile işlevsel olarak iç içe gelenekler olduğundan eş anlamda kullanılmaktadır. Bu açıdan ele alındığında, günümüz ozanlığının geçmişte uygulanan toplumsal ritüellerden uzak eksende, âşıklık geleneğine paralel yapıda seyrettiği de söylenebilir. Eş deyişle âşıklık geleneği ozanlığın bir devamıdır. “İslamiyet’in kabulünden XVI. yüzyıla kadar olan devre, geniş halk kitleleri açısından bir geçiş devresi olmuştur. Bu devrede eski kültürün devamcısı olan ‘ozan’, gerek Azerbaycan’da gerekse Anadolu’da aynı çizgiyi takip ederek yavaş yavaş yerini ‘âşık’a bırakmıştır” (Oğuz, 1995: 424). Ozan sözcüğü tarihsel süreç içerisinde olumsuzlanmış, bu nedenle ilerleyen dönemlerde yerini âşık sözcüğüne bırakmıştır. Bu durumun en önemli nedeni “ozan/ozanlık” sözcüklerinin İslamiyet öncesi döneme ve ağırlıklı olarak da Alevi-Bektaşî kültürüne vurgu yapmasıdır. Sakaoğlu bu olumsuzlamayı şu şekilde ifade eder: Âşık edebiyatının temsilcileri 16. Yüzyıla kadar ‘ozan’ adını kullanırken 17. yüzyılda bu kelime olumsuz anlamda kullanılır olmuş ve tasavvufun da etkisiyle bu edebiyatın temsilcileri arasında ‘âşık’ adı yaygınlaşmıştır (Sakaoğlu, 1998: 369).

Kısacası Türk-İslam coğrafyasında ozanın büyücülük, şifacılık, dini liderlik (şaman, kam, baksı vb.) gibi işlevleri İslam’ın kabulüyle her ne kadar azalmış ya da bitmiş olsa da inancı, töreyi, değeri, tarihi, kültürü, düşünceyi, felsefeyi halkça anlatma işi, daha nice sosyokültürel olgular ile beraber hep ozana ya da âşığa düşmüş ve bu iki kavram, süregelen Anadolu medeniyeti içinde organik varlıklar gibi sürekliliğini koruyarak birbirinin yerine ve eş anlamlı kullanılmaya devam etmiştir.

Ozanlık Olgusunun Dünyadaki Örnekleri

Anadolu topluluklarında olduğu gibi her ulusun sosyo-kültürel yapısı içerisinde söz ve müzik unsurlarının bir arada kullanıldığı ozanlık geleneğine benzer uygulamalar mevcuttur. Saz şairi anlamına gelen Avrupalı sözcüklerden bazıları: *Bard* (İngilizce), *Kürtçe*, *Danimarkaca*), *barde* (Almanca, Fransızca), *bardo* (İtalyanca) gibidir. Saz ve sözün birlikte icra edilmesi ve düşüncenin, inancın, felsefenin ve mitin bu suretle anlatılmasına

yönelik bir ‘sözlü kültür’ geleneği olarak ozanlık ve türevleri, tüm dünyada yaygındır. Bunu Öztürk şu şekilde ifade etmektedir:

Batı Bengal’de ‘*Patua*’ ismi verilen gezici ozanlar, kendi toplumlarına ait destanları ve öyküleri cenaze merasimlerinde müzik eşliğinde okumaktaydı. Güney Hindistan’da ‘*Harikatha bhagavatar*’ adı verilen ozanlar, tapınak ve evlilik merasimlerini gerçekleştirmekteydi. Ayrıca ‘*villupattu*’ ismi ile tabir edilen ozanlar ‘*vil*’ adı verilen yaylı bir çalgı eşliğinde Tanrılar ve kahramanlar hakkında öyküler anlatmaktaydı. Hindistan’ın kuzeyinde ‘*Rajasthan*’ ve ‘*bhopa*’ isimleriyle tanınan ozanlar, ayaklarına ziller ve başlarına kırmızı örtü takarak ‘*par*’ adı verilmiş kâğıtlardaki öykü ve destanları günümüzde halen okumaktadır (Öztürk, 2016: 42).

Daha genel bir yaklaşımla, dünya coğrafyasında yer alan tüm kültürlerde soyut, tarihsel, kültürel, inançsal, ahlaki ve düşünsel birikimleri içeren söz öğelerinin müzikal yollarla anlatılması geleneğine rastlanmaktadır. Bu gelenek, Antik Yunan *tragedyasından operaya, dengbêjlikten rajasthan ozanlığına* kadar her yerde ve şekilde varlığını göstermektedir. Müzik yolu ile söz öğelerinin aktarılması fenomeni, farklı kültürlerde farklı isimler almasına karşın, Anadolu kültüründe *ozanlık* ya da *âşıklık* geleneği olarak adlandırılmaktadır. Aşağıda, farklı kültürlerle ait ozanlık geleneği örneklerine değinilecektir.

Kürtlerde dengbêj. Bir Kürt geleneği olan *dengbêjlik*, Anadolu ozanlık olgusuna benzer biçimde, ancak etnik nitelikli sosyo-kültürel müzik öğelerinden biridir. *Dengbêj* kelimesinin kelime kökeninde yer alan; *deng* ‘ses’ ya da ‘güzel ve etkileyici ses’ (Fargîni, 2005: 460), *beje* ise ‘kelime/sözcük’ (Fargîni, 2005: 171) anlamındadır. Genel olarak *dengbêj*, ozan/halk ozanı/halk aşığı veya ses sanatkârı demektir (Fargîni, 2005: 461). “Dengbêj, sese nefes ve yaşam verendir. *Dengbêj*, sesi ‘kilam’ (türkü) haline getirendir. *Dengbêj* söyleyen, anlatandır” (Uzun, 2011: 11). Bu bağlamda *dengbêjler*, Anadolu ozanlığı ile ortak bir işlev taşımış olmaktadır.

Ermenilerde aşuğ. Anadolu ve Yakın Doğu demografik yapısı içerisinde Ermeni toplumunda *aşuğ* kelimesi ile nitelendirilen ve ozanlık geleneği ile aynı özellikleri taşıyan bir olguya da rastlanmaktadır. *Aşuğ* sözcüğü *âşık* sözcüğünden türetilmiş, “Türkçe şiirler yazıp söyleyen Ermeni âşıklara verilen ad” şeklinde tanımlanmaktadır (Artun, 2009: 145). Ermenicede âşıklar için kullanılan en eski tabir *kusan*¹, 1500’lü yıllarda yerini ‘*aşuğ*’ tabirine bırakmıştır (Kurt, 2019: 8). Ermeni toplumunun sosyo-kültürel yaşantısı içerisinde tarihsel ve güncel olayları dile getiren aşuğlar, Anadolu ozanlığında olduğu gibi çeşitli halk çalgıları ile duygu ve düşüncelerini gezgin bir şekilde gittikleri yere taşıyan halk şairleridir. Bu bağlamda aşuğluk, Anadolu ozanlığı ile benzer nitelikler taşımaktadır.

Batı’da tragedya ozanlığı, Orpheus miti ve gezgin ozanlık (troubadour) geleneği. Anadolu’daki ozanlık geleneğine benzer bir yapı da Antik Yunan şiirlerine ilişkindir. Çelgin, konularına göre lirik, epik, didaktik, dramatik, mim ve epigram olarak ayrılan Antik Yunan şiirlerinin çok büyük bir çoğunluğunun, saz şairleri aracılığıyla müziğe dönüştürüldüğünü belirtmiştir (Çelgin, 1990: 181-186). Özellikle tragedya şairliğinde şiir ve müziğin daha fazla iç içe olduğu ve tragedyanın ruhu eğitime işlevi bulunduğu inanıldığı bilinmektedir (Aristoteles, 2001: 22-23).

¹ Tıpkı Anadolu’da *ozan* kavramının yerini *âşık* kavramına bırakması gibi, aynı dönemde ortak bir coğrafyanın halkı olan Ermenilerde de *kusan*, yerini *aşuğ*’a bırakmıştır.

Ayrıca Yunan mitolojisine ait bir kahraman olan *Orpheus*, şair, müzisyen, kâhin, dinî lider, terapici, büyücü vasıflarına sahip efsanevi bir figürdür. Mite göre Orpheus'un babasının Trakya kralı Oiagros, annesinin de ilham perisi ve müziğin yaratıcısı, epik şiirin müzlerinden Kalliope olması, bu ozanın yönetici liderlik ve müzisyenlik vasıflarına işaret etmektedir. Lir eşliğinde şarkılar söylerken Argonotlar Seferinde, yaptığı müzik aracılığıyla Sirenlerin baştan çıkarıcı seslerinden askerleri korumuş, hayvanları sakinleştirip ehlileştirmiş, sevgilisi Euridike'yi kendisine bağlayarak evlenmiş, Dionysos ayinlerini yönetmiştir. Yaşam, ölüm, arınma, öte dünya ve Tanrı ile ilgili şarkılarını söylediği mistik görüşlerinin Pisagoras'ın düşüncelerine yön verdiği, mitologlar ve tarihçiler tarafından yaygın olarak kabul görmüştür (Tülek, 1998: 8-9). Antik Yunan mitolojisi içinde böyle bir figürün işlenmesi bile, hayali gibi görünen bu figür aracılığıyla, Antikiteden bugüne ozanlığın Batı kültürü içerisindeki derin işlevselliğinin kolektif bellekteki gerçek yönünü ifade etmesi bakımından manidardır.

Orta Çağ geleneği olan gezgin ozanlık da Anadolu ozanlığına benzemektedir. 11. yy. ve 13. yy. arasında, Orta Avrupa'da *Trobadour* (Güney Fransa), *Trouvere* (Kuzey Fransa) ve *Minnesanger* (Almanya) adı verilen gezgin ozanlar bulunmaktaydı. Aristokrasi ve din adamları tarafından desteklenen gezgin ozanlık geleneği-, *şövalyelik* kurumunun dağılmasıyla sona ermiştir. Özelliği, taşınabilir birçok çalgıyla, ağırlıklı olarak din dışı, nadiren de dinsel ezgilerin ve sözlerin seslendirilmesidir (Michels ve Vogel, 2015: 193-195). Bu bağlamda gezgin ozanlar, Anadolu ozanlığında olduğu gibi Orta Çağ Avrupası'nda toplumun kolektif duygularını dile getiren halk işi ezgiler icra etmişlerdir.

OZANLIĞIN SÖZLÜ KÜLTÜRLE VE MÜZİKLE OLAN BAĞI

Uygarlık tarihi boyunca, uygarlığın evrimine koşut olarak çeşitli iletişim yöntemleri geliştirilmiştir. Ancak tüm uygarlık ve kültürler için ortak gerçeklik şudur ki iletişimin başlangıcında söz bulunmaktadır ve insan ilk düşüncelerini, içinde mit, destan, tragedya ve şiir dizeleri gibi farklı işlevlerdeki sözleri barındıran farklı müzik türleri aracılığıyla aktarmıştır. Bu gerçek, yalnızca Anadolu'daki değil tüm dünyadaki müzik geleneğinin bir özelliğidir ve tüm sözlü kültürlerin müzikle ilişkili olan doğasının bir uzantısıdır. Bu anlamda Rousseau'nun ifade ettiği gibi müziğin kökeni, dilin kökeni ile ortaktır (Rousseau, 2017: 1-9).

Düz yazı yerine nazım (beyit ve dörtlükler) ile oluşturulan sözlerin hem metne hâkim olan ritmik yapı yardımıyla akılda daha iyi kalması hem de müziğe dönüştürülme potansiyelinin daha yüksek olması nedeniyle, halk edebiyatının en önemli formlarından biri 'halk şiiri'dir. Bu nedenle ozanlık geleneği formunu ağırlıklı olarak halk şiiri formu, nadiren de divan şiiri formu oluşturmaktadır. Şiirlerdeki dizi ve ölçüler şairin kelime seçimini bir bakıma koşullandırır; şairi şiir ölçüsüne uygun kelime seçmeye zorlar²² (Ong, 1995: 35). Anadolu ozanlığına ait söz örnekleri, bu bağlamda ele alınacaktır.

Çalışmanın girişinde de ifade edildiği gibi *ozan*, genellikle Türk dilinde *âşık* sözcüğü ile eş anlamlı olarak ifadelendirilse de, bu çalışmanın yazarlarına göre ozanlık geleneğinin ağırlık merkezi müziğin söz/metin ögesine ilişkinde âşıklık geleneğinin ağırlık merkezinin müziğin daha çok melodik ve ritmik öğelerine ilişkin olduğu anlaşılmaktadır. Ozanlık geleneğinde vurgu, güçlü ve felsefi sözlere yönelik olacağı için, bu çalışmada *ozan* kavramının kullanımı tercih edilecektir.

Halk arasında halk şiirlerinin yaygın bir anlatım biçimi olması, felsefi düşünce üretilen formların da nazım biçiminde ifade edilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla nazım biçimli edebiyat türü hem yüzeysel içerikli hem de

felsefi içerikli düşüncelerin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Düşüncelerin koşuklarla ifade edilmiş biçimine aşağıda, ilki yüzeysel ve ikincisi felsefi derinlikli iki örnek verebiliriz:

“Bahçalarda bürülce

Oynar gelin görümce

Oynasınlar bakalım

Bir araya gelince”²

“Suret-i âdemden göründüm amma

Ne âdemim ben bu demden içeri

Benim esrarımdan her nutk-u illa

Tercümanım tercümandan içeri” (Genç Abdal)³

ANADOLU OZANLIĞINA AİT SÖZLERİN BATI FELSEFESİNDEKİ KARŞILIKLARINA İLİŞKİN ÖRNEKLER

Ana Hatlarıyla Anadolu Ozanlığında Tasavvuf Düşüncesi

Bu çalışmada, felsefi içerikli düşüncelerin nazım biçimli edebiyat içerisindeki kullanımını üzerinde durulduğu için, Anadolu'nun gücünü geleneksellikten alan tasavvuf felsefesi üzerinde durulması gerekir. Tasavvuf, sözcük olarak *sufiden* türemektedir. “İslam ülkelerinde, Yeni Eflatuncu felsefenin etkisiyle doğup gelişen tasavvuf akımı, Grekçe *sophos* (bilgi) sözcüğünden türeme birçok kavramı da Arap diline aktardı. Grek kökenli kavramlar arasında en yaygın *sophostur*” (Eyüboğlu, 2017: 603). Sofu (sufi) sözcüğünün kökeni ise, Eyüboğlu tarafından Grekçe *sophostan* (bilgi) Arapça *sufi*, Türkçe *sofu* olarak ifade edilmiştir (Eyüboğlu, 2017: 603). *Sophus*, yalnızca bilgi değil aynı zamanda akıllı, bilge, ferasetli olarak da tanımlanmaktadır (Kabağaç ve Alova, 1995: 561). O halde Grekçe bir sözcük olan *sophos*, Arapça'da *sufi*, Türkçe'de *sofu* olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Tasavvufun köken olarak İslami olup olmadığı, tasavvuf üzerine yazan yazarların birçoğunda bir ihtilaf konusu olmakla birlikte, İslam bilimleri ile ilgili bir tartışma, bu araştırmanın kapsamının dışında yer almaktadır. Tasavvufun İslami dairenin içine girmesi-girmemesi ya da diğer farklı inanç pratikleriyle kesişip-kesişmemesi, bu araştırmanın tartışma alanı dışındadır ancak bu çalışmanın yazarları, ruhun ve nefsin terbiyesi ve arınması anlamında farklı kültür, inanış ve medeniyetler içerisinde benzer uygulama ve perhizler bulunduğu inanmaktadırlar. Aynı şekilde Bolay da “nefsin terbiyesi ve ruhun tezkiyesi, kalbin temizlenerek ilahi âlemin hakikatlerini aksettiren bir ayna durumuna getirilmesi, bunun için birtakım mücadelelere zühd ve riyazet hayatına katlanmak olması dolayısıyla, çeşitli dinlerde müşterek taraflar olabilir” ifadesini kullanmıştır (Bolay, 1990: 263).

² Erişim adresi http://www.turkuler.com/sozler/turku_bahcalarda_borulce.html

³ Erişim adresi <https://sarkisozleri.sitesi.web.tr/kizilbas-alevi-bektasi-siiri/lamekandan-iceri.html>

Anadolu tasavvufu, halk edebiyatı içerisinde düşünsel bir kültür ürünü olarak ezoterizm (batnilik) ve Antik Yunan, Orta ve Uzak Doğu felsefeleri ve mistisizmi ile iç içe işlenebilmektedir. Anadolu ozanlık geleneği ve Türk Halk Müziği öğeleri içerisinde Zerdüştî, Ezidi, Hinduistik, Şamani ve Pagan unsurlar da mevcut olmakla birlikte, bu konular bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Dolayısıyla Anadolu tasavvufunu tek boyutlu değil çok boyutlu olarak ele almak gerekir. Yunan felsefesinin Ephesos (Efes), Miletos (Didim), Klozomenia (İzmir) gibi önemli ve ilk merkezleri de Anadolu topraklarında ya da civarlarında yer aldığı için (Howatson, 2013: 320-322) ve ortak bir belleği barındırdıkları için, Batı felsefesine ait düşünce akımlarına karşılık gelen koşukları, sözlü kültürün doğasından dolayı dağınık, düzensiz ve sistematik olmayan ancak Batı analitik düşünce tarihiyle karşılaştırıldığında daha estetik ve metaforik biçimli olan Anadolu ozanlarının sözleri içinde gömülü olarak bulmak mümkündür. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında bu durum, örnekleriyle gösterilmiştir.

Anadolu ozanlık geleneği içerisinde, müzik metnine gömülü olan felsefi sözleri ortaya çıkarırken, Batı felsefesinin bazı sistemleri ile bir karşılaştırmaya gidilecektir. Ancak bu yapılırken, Yunan Felsefesinin Sofistler ve Sokrates’le başlayan ve devam eden ‘insan merkezli’ felsefesine daha fazla yoğunlaşacaktır. Çünkü ozanlık geleneğine ait öğretiyi yüklü sözlerin çok büyük bir kısmı ‘doğa felsefesinden’ çok ‘insan felsefesi’ üzerinedir. Doğa felsefesindeki monist ve panteist öğelerle, doğayla uyumlu ve ölçülü yaşamayı düstur edinen Stoa felsefesi; “kendini tanı” buyruğunun öne alındığı insan felsefesi ve İslami/mistik düşüncenin bir sentezini oluşturan tasavvufun, Anadolu ozanlık geleneğini ne şekilde etkilediği; eserlerin satır aralarından çıkarılarak bu araştırma derinleştirilmiştir. Ancak insan-tanrı-doğa özdeşliğinin pek çok örneğini barındıran tasavvufi dizelerden birini incelemek gerekirse, aşağıdaki *En-el Hak* kavramı, Hak ile yakınlık ve özdeşlik anlamındadır ve pek çok benzer örnek de bulunmaktadır:

“Enel hak dedim de çekildim dara

Edepi erkân bize doğru yol oldu

İki melek gelmiş sual sormaya

Yardımcımız şah-ı merdan Ali oldu” (Pir Sultan Abdal)⁴

Monizm, Panteizm ve İlk Sistematik İnsan Felsefesine Geçiş

Yukarıda, Anadolu ozanlığının karakteristik özelliklerinin büyük ölçüde tasavvuf felsefesine bağlı olduğu vurgulanmıştır. Tasavvufun bilgeliğe gönderme yapan Yunanca *sophus* kavramına dayanan etimolojik kökeni bir yana, insan-tanrı-evren yakınlığı ve hatta özdeşliğine dayanan görüşü nedeni ile tasavvufa en yakın antik felsefelerden biri panteizm (tüm tanrıçılık), diğeri ise monizmdir (tekçilik). Panteizm ve monizm, semavi dinlerin teolojisinden farklı olarak Tanrının evrenin dışında değil içinde ve evrenle özdeş görülmesi sebebiyle, Batı felsefesinde Plotinos (M.S. 2. yy.) dışında (Ortaçağ’da yaşamış olduğundan) ağırlıklı olarak Rönesans sonrası hümanist filozoflarında (Bruno, Spinoza, Fichte, Hegel vd.) önem kazanmıştır.

Monizm ve Panteizm. Monizm, gerçekliği yalnızca bir özdeğe indirgeyen metafiziksel öğretiyi (Yıldırım, 2004: 194) olarak tanımlanırken; panteizm “Tüm evreni kapsayan Tanrısallık. Doğa ile Tanrının birlikteliği, canlı ve

⁴ Erişim adresi <https://turku.sitesi.web.tr/tercan/enel-hak-dedim-de-cekildim-dara.html>

cansız tüm varlıkların Tanrıya bağımlılığı ilkelerini içeren öğreti” (Yıldırım, 2004: 154) olarak tanımlanmıştır. Monizm ve panteizm felsefe tarihinde eş anlamlı olmasa da birbirine yakın anlamlarda kullanılmıştır. Monizmi felsefi bir derinlikle idrak eden ilk filozof Parmenides’tir. Bir Pisagorasçı olan Parmenides’in ‘Bire’ atfettiği özellikler olan ‘zamansızlık, bölünmezlik, hareketsizlik’ (Thomson, 1988: 349–351, 354), aynı zamanda semavi dinlere ait Tanrısalığın erken bir betimidir. Aynı dönemin ve ‘bir’ düşüncesinin farklı bir savunucusu olan Herakliatos ise, evrenin ve varlığın birliğini zıtlıklarda, değişimde ve çoklukta görmektedir. Herakliatos’a göre nesnelere bu birliğini sağlayan öz, ateştir. Ateş, oluşun, bozuluşun, dönüşümün, değişimin, devinimin ve enerjinin teminatını sağlayan bir tözdür.⁵ Herakliatos felsefesinde ateşle sembolize edilen değişimi ifade eden en güzel söz, “aynı nehre girenlerin üstünden her an yeni sular akar” (Dürüşken, 2021: 99-102) düşüncesidir. Herakliatos’un değişimi ifade eden -Aynı nehirde iki kez yıkanılmaz- düşüncesi, Âşık Veysel Şatıroğlu’nun dizelerinde şu biçimde ifade edilmiştir:

“Veysel günler geçti yaş altmış oldu

Döküldü yaprağım güllerim soldu

Gemi yükün aldı gam ile doldu

Harekete kimse mâni olamaz” (Âşık Veysel Şatıroğlu)⁶

Dolayısıyla her şeyin tek bir tözden oluştuğuna dayanan monist felsefe, panteizmle de birleşerek ezoterizmin temelini oluşturmaktadır. Spinoza da hem monist hem de panteist filozoflardan biridir: ““Spinoza, geniş kamutanrıci (pantheiste) görüşü içinde maddeciliği ve ruhçuluğu birleştirmesi bakımından birbiriyle karşıt birçok düşünce yollarının birleştikleri nokta ve yine kendisinden birbirine aykırı yolların doğduğu büyük bir başlangıç noktası olduğu için, kendi cinsinde tek ve örneksiz bir filozoftur”” (çevirmen Ülken yorumu, Etika içinde, Spinoza, 1995: 5).

Monist ve panteist öğelerin dayandığı birbirine benzer düşünsel/inançsal sistemler başta Uzak Doğu olmak üzere tüm dünyada mevcuttur. Ancak bu çalışma Batı felsefesi ve Anadolu ozanlık geleneği bağlantısı ile sınırlandırılmış olduğu için, ozanlık geleneğine nüfuz eden tasavvuf erbaplarına (bilginlerine) değinmek, yerinde olacaktır. Bunlardan Muhiddin İbnü’l Arabi’ye göre çok gibi görünen her şey, vahdet-i vücuda (bir) ait bir yansımanın ürünüdür:

İbnu’l-Arabi’ye göre, var olan yalnızca bir hakikat vardır. İnsan bu hakikati iki açıdan görür: Ya onu bütün görünen şeylerin zatı sayar ve ‘Hak’ adını verir ya da bu zatı ortaya koyan eşya sayar ve ‘halk’ der. Hak ve Halk; Hakikat ve Zuhur; Bir ve Çok yalnızca ‘Bir Hakikat’in iki sübjektif manzarasını ifade eden isimlerdir. (Affifi, 1999: 35).

Aynı biçimde Plotinos da tıpkı Platon ya da Muhiddin Arabi gibi ‘Birin’ (aynı zamanda Tanrı’nın/iyinin) farklılaşmış ve başkalaşmış hali ‘çokluk’tur. Bir ise bu çokluğun yegâne kaynağıdır biçiminde bir felsefeye sahiptir

⁵ *Töz*, felsefi bir terim olarak; “Bir şeyin, kendisinden dolayı ve ya kendisi sayesinde, başka şeylerden ayrılmış bir şey olarak, belirlenmiş bir doğaya sahip olduğu şey. Bir şeyin, kendisi olmadan, her ne ise o olamadığı, fakat başka bir şey olduğu şey” (Cevizci, 1999: 852) olarak tanımlanır.

⁶ Erişim adresi <https://turkusozu.net/anlatmam-derdimi/>

(Kurtoğlu, 1992: 55). Dolayısıyla Âşık Büryani’ye ait olan aşağıdaki dizelerde monizmi (tekçilik) ve panteizmi (tüm tanrıcılık) bir arada görmek mümkündür:

“Canlı cansız cümlemiz bir nesneden

Var oluyor bu bir hikmet Sultan’ım

Canan'a akıtır bu can-ı beden

Kabul etmek cana minnet Sultan’ım” (Âşık Büryani)⁷

Aşağıda detaylı olarak işleneceği üzere Batı felsefesinde panteizm olarak geçen öğretinin Doğu felsefesi’nde daha fazla mistisizm öğeleri, özellikle de “aşk” ın eklenmesiyle işlenmiş hali Tasavvufur. Yunus Emre’nin;

“Elif okuduk ötürü

Pazar eyledik götürü

Yaratılanı hoş gördük

Yaratandan ötürü” (Yunus Emre)⁸

dizeleri, yaratılanların yaratanın özünden oluştuğunu ifade edebilmek açısından monizm ve panteizmi destekler niteliktedir. Neşet Ertaş’ın ve Âşık Sıtkı Baba’nın dizeleri de tüm yaratılanların yaratanın kaynağından geldiğini ifade eden monistik (birci) dizelerdir:

“Sakin ol ha insanoğlu

İncitme canı incitme

Her can bir kalp Hakk’a bağlı

İncitme canı incitme” (Neşet Ertaş)⁹

“Kaşların bismillah, vechin Beytullah

Seni öz nurundan yaratmış Allah

Sevmişem ben seni, terketmem billah.

Aşkın hançeriyle canım vuralar beni.

Hudey hudey hudey vuralar beni...” (Âşık Sıdkı Baba)¹⁰

Ayrıca monizm ve panteizmin düşüncelerinin doğa felsefesi ile olan sıkı bağlantısı, Empedokles’te de görülmektedir. Sokrates’ten önceki bir doğa filozofu olan Empedokles’in (M.Ö. 5. yy.) panteistizm algısı, Antik

⁷ Erişim adresi http://www.turkuler.com/sozler/turku_canli_cansiz_cumlemiz_bir_nesneden.html

⁸ Erişim adresi <https://sozlerin.enguzeli.net/yunus-emre-sozleri/48338/elif-okuduk-oturu-pazar-eyledik-goturu-yaratilmisi-hos-gorduk-yaratandan-oturu/>

⁹ Erişim adresi <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=24766>

¹⁰ Erişim adresi http://www.turkuler.com/sozler/turku_siyah_saclarin_da_hatem_yuzlerin.html

felsefe uzmanı Kranz tarafından şu biçimde özetlenmiştir: “Kosmos’un çok organlı vücudunun Tanrı ile büsbütün dolu olduğu düşüncesi, en kuvvetli şekliyle Güney Sicilya’nın Agrigento kentinden olan Empedokles’in felsefesinde – tabii kendisi olgunluk çağına vardıktan sonra kavuşuyor” (Kranz, 1984: 97). Empedokles felsefesi, Orfeuşçu ve Pisagorasçı düşüncelerin doğa felsefesi ile birleştirilmiş biçimi olduğundan içinde devriye¹¹, reenkarnasyon ve ışık tapımı öğretilerini de taşımaktadır. Nihayetinde Platoncu ve yeni Platoncu düşünceler için de esin kaynağı olmuştur. Empedokles, kaos evreninin dört tözden meydana geldiğini (toprak-su-hava-ateş) ve bu tözlerin “sevgi” ile birleşerek “nefret” ile ayrıldığını savunmuştur. Anadolu ozanlık geleneğinde de “sevgi” birleştiriciliği ve “nefret” ayrıştırıcılığı ifade etmiştir: “Nesnelerin varlığı sevgi ve nefret kuvvetleri tarafından hareket ettirilen, çekme ve itme ile birleşen yahut çözülen, karışan yahut ayrılan Tanrısal organ vücutlarıdır (...) Aynı zamanda sıcak, soğuk, kuru ve nemli gibi dört temel niteliğin taşıyıcıları olan ateş, hava, toprak ve su şeklindeki dört unsur öğretisi hala bugün halk arasında hüküm sürmektedir” (Kranz, 1984: 98). Kranz’ın da ifade ettiği bu dört unsur, aslında eski bir halk kozmogonisidir (evren doğumu). Bunu ozanlık geleneğindeki birkaç dize ile ifade etmek gerekirse örnek olarak Genç Abdal’ın ‘Suret-i Âdemden Göründüm Amma’ şiirine ve Nimri Dede’nin ‘Sözde Ben Bir İnsan Olmaya Geldim’ şiirine ait dörtlükler verilebilir ve her iki örnek de ezgilendirilmiştir.

“Çar anasır¹² babından nikap büründüm

Bir noktadan hâsıl oldum arındım

Can gözüyle görenlere göründüm

Ne seyranım ben seyrandan içeri (benim efendim)” (Genç Abdal)¹³

“İkilik kinini¹⁴ içimden atıp

Özde ben bir insan olmaya geldim

Taht kuralı Ariflerin gönlünde

Sözde ben bir insan olmaya geldim

Serimi meydana koymaya geldim” (Nimri Dede)¹⁵

O halde burada, ‘insan felsefesine geçişin arife dönemi’ denebilecek Sokrates felsefesinin hemen öncesinde, Pisagoras’ın tüm sayılara; Parmenides’in bir ve Empedokles’in dört sayılarına yüklemiş olduğu metafizik anlamlardan da hareketle, sayı mistisizmine ve doğanın matematiksel öğelerine önem atfeden gizemli filozofları

¹¹ Devriye, tekke edebiyatında, evrenin ve insanın Allah’tan çıkıp tekrar Allah’a dönmesi felsefesine göre yazılan tasavvuf şiirleri... Devir nazariyesine göre maddi âleme yani dünyaya gelen varlık, önce cansız, sonra bitki, daha sonra hayvan, en sonra da insan şekline girer (Gökbel, 2019: 222-223).

¹² Dört Unsur.

¹³ Erişim adresi <https://www.sevilensarkisozleri.com/kizilbas-alevi-bektasi-siiri-lamekandan-iceri-sarki-sozleri-179380>

¹⁴ Kinin ayrırıcılığına, sevginin birleştiriciliğine olan eski inanış.

¹⁵ Erişim adresi http://www.turkuler.com/sozler/turku_insan_olmaya_geldim.html

anmamak mümkün değildir. Ezoterik öğretiler içerisinde sayı mistisizminin özel bir yeri olduğu ve sayılara yüklenen anlamların beşerî süreçlere ve güneş takvimlerine özel belli başlı nedenleri olduğu bilinir. Dolayısıyla sayılara atfedilen özel anlamların felsefi, geometrik ve aritmetik bağlamlarının keşfi, filozof Pisagoras’da gözlemlenmektedir. Bir sayısının yaratıcıyı ve birliği (tevhit)i; üçyüzaltmışaltı sayısının yılın günlerini; on iki sayısının yılın aylarını, dört sayısının yılın mevsimlerini, kırk sayısının ana rahmindeki olgunlaşma dönemini içeren hafta sayısını, üç sayısının ana rahminde olgunlaşırken geçen mevsim sayısını, yedi sayısını haftanın günlerini elli iki sayısının bir yıldaki hafta sayısını ifade ettikleri bilinmektedir. Bu bağlamda o kadar fazla farklı sayı bulunmaktadır ki bu sayıların hem bir gizem unsuru hem de matematik ve müziğin yapı taşı olarak algılanması olağandır. Dolayısıyla sayı mistisizminin yalnızca Pisagoras’ın keşfettiği bir sistem değil, eski halkların kültürel miraslarıyla da ilintili olduğunu burada ifade etmek gerekir. Pisagoras’ın bu noktadaki büyüklüğü, bu matematiksel bilgileri sistematize etmesi ve eski mirasın üzerine matematiksel, müziksel, astronomik ve felsefi teoremleri detaylıca oturtmasıdır (Kranz, 1984).

Kadim dönemlerden bugüne eski bir halk mirası olan sayı mistisizmi, ilerleyen süreçlerde Parmenides, Empedokles, Pisagoras gibi düşünürlerin felsefeleri tarafından da etraflıca işlenmiştir. Sayı mistisizmini içine alan ezgilendirilmiş halk şiirlerine Şah Hatayı, Pir Sultan Abdal ve Sıdkı Baba’nın deyiş formundaki ürünleri örnek verilebilir:

“Çıktım kırklar yaylasına

Çağırdım üçler aşkına

Yüzümü yerlere sürdüm

Yediler kırklar aşkına (hü hü hü hü)” (Şah Hatayı)¹⁶

“Pir Sultan’ım hey erenler

Eline niyaz edenler

Üçler kırklar yediler

Mürvet’e geldim yalnız” (Pir Sultan Abdal)¹⁷

“İlahi Mustafa Murteza hakkı

İnsan-ı kâminden ayırma bizi

Yüz-i yirmidörtbin Enbiya hakkı

İnsan-ı kâminden ayırma bizi” (Sıdkı Baba)¹⁸

¹⁶ Erişim adresi <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=27621>

¹⁷ Erişim adresi <http://turku.sitesi.web.tr/turkuler/ey-benim-divane-gonlum.html>

¹⁸ Erişim adresi <https://www.antoloji.com/insan-i-kâminden-ayirma-bizi-siiri/>

İlk insan felsefesine geçiş; Kyniklik, Stoacılık, Sokratçılık. Batı felsefesinde, Pisagoras, Parmenides ve Empedokles gibi doğa felsefesi ile insan felsefesi arasında geçiş yaşayan mistik filozoflardan (Thomson, 1988) hemen sonra, “kendini tanı” buyruğuyla oluşturulan ilk sistematik insan felsefesi sistemleri, tarihsel sırayla Sokratçılık, Platonculuk, Kyniklik, Aristoculuk ve Stoacılık gibi düşünce sistemlerinin çevresinde döner. Öncelikle “kendini tanı” buyruğunun, ozanlık geleneğinde karşılık bulan birçok örneği bulunmaktadır. Burada ozan Noksani'nin ‘Hakikat Rahına Gireyim Dersen’ adlı ezgilendirilmiş deyişinden bir örnek verilebilir:

“Varup bir kâminden öğren nefisini

Nefsini bildinse¹⁹ bildin Rabb'ini

Varlıktan geçipte yok et kendini

Şeriatten edep al da gel geri” (Noksani)²⁰

Kyniklik. Atinalı Antisthenes'in M.Ö. 5. yy. da kurduğu Kynikliğin kökeni ile ilgili iki görüş vardır: (1) Kynosarges Gymnasion'unda kurulduğu için, Kynosarges isminden dolayı; (2) Kynik sözcüğünün Yunanca ‘köpek gibi olan, köpeksi’ anlamına gelmesidir (Gökberk, 1990: 52-56). Dolayısıyla memleketi Sinop'un girişinde, yanında köpeği ve elinde feneri ile insan arayan Kynik Diyojen'in heykeli beliriverir karşınızdaki. Kynikler'in en önemli özellikleri, insanların haz ve konforu öne alan tutumlarının, onları bağımlı bir kişilik yaparak erdemden uzaklaştırdığı görüşü ile hazzın ve konforun karşısına çalışıp didinmeyi, güçlüğü ve sıkıntıyı alternatif olarak koymalarıdır (Gökberk, 1990: 52-56). Dolayısıyla Stoacılıkta aza kanaat getirmek, kimseye boyun bükmemek ve yanlışa eğilmemek; ruhu özgürleştirmek ve erdemli bir hayat sürmek anlamına gelmektedir. Özgür ruh, Kyniklerin önemli bir üyesi olan Sinoplu Diyojen'in (M.Ö. 4. yy.) güçlü imparator İskender'in “dile benden ne dilersen” cümlesine “gölge etme başka ihsan istemem” diye yanıt verdiği kısa anekdotla anlaşılmaktadır. Daha konforlu bir yaşam için yanlışa eğilmemek, Anadolu ozanlık geleneği içindeki birçok dizede de gösterilmiştir. Nesimi'nin ezgilendirilmiş “Minnet Eylemem” şiiri dizeleri, Kyniklik ya da aşağıda ele alınacak Stoacılığa koşut olabilecek en güzel örnektir. O şiirin bir dörtlüğü, aşağıda verilmiştir:

“Bir acayip derde düştüm herkes gider kârına

Bugün buldum bugün yerim, hak kerimdir yarına

Zerrece tamahım yoktur şu dünyanın varına

Rızkımı veren Hudadır kula minnet eylemem” (Nesimi)²¹

Stoacılık. İlk M.Ö. 4. yy.'da Kıbrıslı Zenon tarafından oluşturulan ancak (Kynikler gibi) benzer öncül ve (Lucretus ve Seneca gibi) ardılları da bulunan ahlak ve insan orijinli bir felsefi sistemdir. Stoacılığın Kyniklikten en büyük farkı, Kynikliğin medeniyeti ve onun nimetlerini külliyen reddeden marjinalitesine karşın, Stoacılığın mutluluk için istemlerin en aza indirgenmesi ve azla yetinme üzerine oluşturulmuş olmasıdır: Stoacılıkta, “İnsanın ahlaki özgürlüğüne, Kyniklerin düşündüğü gibi töreleri, her türlü uygarlık düzenini sert bir biçimde reddetmekle değil de yüksek çeşitten bir doğallıkla, gerçek bir insanlıkla ulaşılabileceği kanısına varmıştır” (Gökberk, 1990:

¹⁹ Bu örnekteki “nefsini bilmek”, “kendini bilmek” manasındadır.

²⁰ Erişim adresi <https://www.antoloji.com/hakikat-rahina-gideyim-dersen-siiri/>

²¹ Erişim adresi http://www.turkuler.com/sozler/turku_har_icinde_biten_gonca_gule_minnet_eylemem.html

102). Dolayısıyla Stoa felsefesi, istemlerin en aza indirilmesi, ruhun özgürlüğüne kavuşması ve doğa ile uyumlu ve ölçülü yaşama doktrindir.

Orta Stoacılık olarak da adlandırılan Epikür’ün kuruculuğunu yaptığı (M.Ö. 3. yy.) Epikürcülükteki mutluluğun dört kuralından biri, ölümden korkmamaktır²²: “Ölüm bizim için hiçtir. Çünkü beden maddelerine ayrılınca hiçbir şey hissetmez. Hissetmemek hiçliktir” (Perker, 2020: 21). Dolayısıyla Epikür tarafından da “Biz var olduğumuz sürece ölüm bizimle değildir; ölüm geldiğinde ise artık biz yokuz” (Çakmak, Epikür aktarımı, 2018: 360) biçiminde ifade edilen bu düşünce, halk ozanlarından Muhlis Akarsu tarafından aşağıdaki gibi ifade edilmiştir;

“Akarsu'yum boşa güldükten sonra

Azrail yok imiş öldükten sonra

Gönül tahtın harap olduktan sonra

Boş kuru hasıra sarsınlar beni”²³

Düalizm ve Evrim

Yukarıda monizm ve panteizmden söz ederken Anadolu’nun tasavvufa dayanan felsefesinin tekçilik (monizm) olması ve ozanlık geleneğinin bu minvalde yoğunluğu daha önce belirtilmiştir. Dolayısıyla hemen akabinde düalizmden bahsetmek okuyucuya çelişkili gelebilecektir. Ancak şunun bilinmesi gerekir ki tüm halk kültürü gibi halk edebiyatı ve düşüncesi de sistematik değil dağınıktır. Sistematik düşünce ve felsefe, ancak yazılı kültüre geçilmesiyle gerçekleşmiştir, sözlü kültürde yaygın değildir. Burada, halk düşüncesi içinde bir çelişki olduğu da söylenemez. Düalizm, “Madde ve ruh denen birbirine indirgenemez iki tözün varlığını kanıtlayan metafiziksel öğretisi” olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım, 2004: 104).

Düalizm düşüncesi antikiteden devralınmıştır. Ancak halk kültüründe işlenen düalizm, tıpkı Hegel’deki, Platon’daki ya da Plotinos’taki gibi monizmden’den türeyen bir temel üzerine oturur. Halk düşüncesine ait düalizm, ruhu en yukarıya koyan, ruh temelli bir töz (ruh monizmi) üzerine oturmasından dolayı, en çok devriye ve tenasühü (ruh göçü) anlatan düşünce ile işlenmektedir. Gökbel devriyeyi, “Tekke edebiyatında, evrenin ve insanın Allah’tan çıkıp tekrar Allah’a dönmesi felsefesine göre yazılan tasavvuf şiirlerine devriye denir” şeklinde ifade etmiştir (Gökbel, 2019: 222). Aslında devriyelerin en önemli özelliği, modern evrim düşüncesinin arkaik temellerini içlerinde barındırmalarıdır. Devriyeler hakkında bilgi verirken Gökbel, “Devir nazariyesine göre maddi âleme yani dünyaya gelen varlık, önce cansız, sonra bitki, daha sonra hayvan, en sonra da insan şekline girer” (Gökbel, 2019: 223) ifadesini kullanmıştır. Burada hem evrim düşüncesinin arkaik nüvelerini görürken hem de maddi âlemin “ruh” âleminden çıkan bir töz olduğu, eş deyişle geleneksel/halkçı düalizmin, monizm temeline dayandığı görülmektedir. Bu doğrultuda, ezgilendirilmiş/ ezgilendirilmemiş pek çok devriye örneği arasından ezgilendirilmiş iki örneği, Edip Harabi’nin *Vahdetname*’sinin ve Şiri’nin *Devriye* örneğinin ilk dizelerini incelemek gerekmektedir:

²² Diğerleri Tanrıdan korkmamak, iyi olanın elde edilmesinin kolay olduğunun bilinmesi ve korkunç olana katlanmanın kolay olduğunun bilinmesidir (Perker, 2020: 16).

²³ Erişim adresi http://www.turkuler.com/sozler/turku_acigim_yok_kapalim_yok.html

“Daha Allah ile cihan yok iken

Biz anı var edip ilan eyledik

Hakk'a hiçbir layık mekân yok iken

Hanemize aldık mihman eyledik” (Edip Harabi)²⁴

“Cihan var olmadan ketm-i âdemde

Hak ile birlikte yektaş idim ben

Yarattı bu mülkü çünkü o demde

Yaptım tasvirini nakkaş idim ben” (Şiri)²⁵

Anadolu’da ruhun farklı bedenlere devrederek yukarı ve aşağı hareketini anlatan çok sayıda devriye örneği bulunmaktadır. Anadolu sufiliğinde, maneviyatın yüceltilebilmesi açısından bir töz olarak ruh birinci derecede önem arz ederken, madde daha değersiz addedilmektedir. Bunu en iyi ifade eden dizelerden biri de cana (ruha) ölümsüzlüğü, maddeye ise ceset olma özelliğini atfeden Yunus Emre’ye aittir:

“Ko ölmek endişesin âşık ölmez bakidir

Ölmek senin ne ola çün canın ilahidir” (Yunus Emre), (Tatçı, 1998: 33).

Septisizm (Şüphencilik), Diyalektik Düşünme ve Nihilizm (Hiççilik)

Septisizm (şüphencilik). Kuşku, akıl sahibi her varlığın aydınlanma sürecinde içine girmesi gereken nihai bir düşünsel durumdur. Özellikle aydınlanma dönemine ait kritik sorgulamaların kökenini şüphencilik oluşturmaktadır. Ancak şüphencilik Antikiteye ait sistematik bir doktrin olarak kendini göstermesi, M.Ö. 4. Yy.’da yaşamış Phyrhron aracılığıyla ortaya atılmış; milatla birlikte Ainesidemos tarafından yeniden gündeme getirilmiş ve geliştirilmiştir. Ainesidemos ve ardılları, bu septisizm aracılığıyla pozitif bilimlerin ve deneyselliğin gelişimine de kapı aralamıştır (Gökberk, 1990: 125-127). Descartes’in “cogito ergo sum²⁶” (düşünüyorum o halde varım) aydınlanmacı çıkarımına kadar kuşku, aslında felsefe tarihinin en vazgeçilemez unsurudur.

Söylemlerinde felsefî kuşkuyu ön plana çıkararak en önemli türkülerden biri, Âşık Veysel Şatıroğlu’na aittir:

²⁴ Erişim adresi <http://www.alevitentum.de/html/61.html>

²⁵ Erişim adresi <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=14629>

²⁶ Kartezyen yöntemle sorgulayan 17. yy. düşünürü Rene Descartes, ‘her şeyden kuşkulanyorum; her şeyden kuşkulanyorsam kuşkulandığımdan kuşkulanamam, kuşkulanyorsam düşünüyorum; düşünüyorum, o halde varım (cogito ergo sum)’ diyerek kuşkuculuk aracılığı ile varlığını kanıtlamıştır.

“Yıllarca aradım kendi kendimi

Hiçbir türlü bulamadım ben beni

Hayal mıyım ürüya mı bilinmez

Hiçbir türlü bulamadım ben beni

İnsan mıyım mahlûk mıyım ot mıyım

Ekilir biçilir bir nebat mıyım

Yoksa görünüşte bir sıfat mıyım

Hiçbir türlü bulamadım ben beni” (Âşık Veysel Şatıroğlu)²⁷

Diyalektik düşünme. Felsefecilerin kaynağını Uzak Doğu düalist dinlerine kadar indirmediği diyalektik düşünme, Batı felsefesinde kendine antikiteden modern felsefeye kadar önemli bir yer bulmuştur. Batı felsefesindeki geçmişi Heraklitos’a dayanan diyalektik düşünme, Sokratik düşünmede diyaloglar aracılığı ile uygulanmış, Hegel ve Marx’la birlikte ise teorik olarak daha fazla sistematize edilmiştir. Diyalektik, özünde gerçeğin bilgisine, her şeyin zıddıyla birlikte var olduğu ilkesiyle ulaşılabileceğini, bu zıtların birliğinin (tez-antitez-sentez) devinimi, oluşu ve dinamizmi doğurarak varlığı biçimlendirdiğini düşünmek ve bu ilkeyi aynı zamanda bir akıl yürütme ve bilgi üretme yöntemi olarak kullanmak olarak tanımlanabilir (Yenişehirlioğlu, 1991: 19-26). Batı felsefesi kadar sistematik ele alınmamakla birlikte, Anadolu türkülerinde yer almış olan diyalektik perspektif ve düşünmeye, aşağıda Âşık Veysel Şatıroğlu’ndan iki dördlük vermek gerekirse;

“Kim okurdu kim yazardı

Bu düğümü kim çözerdi

Koyun kurt ile gezerdi

Fikir başka başk’olmasa

Güzel yüzün görülmezdi

Bu şak bende dirilmezdi

Güle kıymet verilmezdi

Âşık ve maşuk olmasa” (Âşık Veysel Şatıroğlu)²⁸

Nihilizm (hiççilik). Felsefi, ahlaki, siyasi, bilgi kuramsal (epistemolojik) ve psikolojik açımları olan bir öğretilerdir. En genel anlamıyla insan eliyle var edilmiş tüm değerleri yok sayan ya da kuşkuyla yaklaşan pesimistik dünya görüşüdür. Bu yönüyle nihilizm, içerisinde bir nevi “değersizlik” ve “anlamsızlık” barındırır (Yıldırım, 2004: 98-99). Diken, gerçek dünyanın olumsuzlanması (semavi dinlerde kıyamet ve yeni hayat) anlamındaki

²⁷ Erişim adresi <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=14688>

²⁸ Erişim adresi https://www.siir.gen.tr/siir/a/asik_veysel/guzelligin_on_paretmez.htm

radikal nihilizm kategorizasyonu ve gerçek dünyadaki tutku ve istemlerin yok edilmesi anlamındaki (Uzak Doğu'da Nirvana ve Tasavvufta hiç) edilgin nihilizm kategorizasyonu için; “bir yanda bir dünya bulamayan değerler, diğer yanda ise değerlerin bulunmadığı bir dünya vardır” (Diken, 2011: 13) diyerek, tüm nihilizm türlerinin değersizlik düşüncesiyle inşa edildiğini vurgulamıştır.

Hiççilik ya da değer yokluğunun felsefi bir doktrine çevrilmesi durumunun ilk tohumları, Kyniklik ve kuşkuculukla Yunan Antikitesinde atılmıştır. Bu felsefenin Anadolu ozanlık geleneğinde farklı ozanlar tarafından işlendiği bilinmektedir. Tasavvuf şairi Yunus Emre, ‘hakikati’, ‘mana sırrını’ ve ‘erenler yolunu’ bulmanın bile değersizliğini, 13. yy.da şu nihilist dizelerle ifade etmiştir:

“İster idim Allah'ı, buldum ise ne oldu

Ağlar idim dün ü gün, güldüm ise ne oldu

Âlimler müderrisler medresede buldılar

Ben harabat içinde buldum ise ne oldu

İşit Yunus'u işit uş yine deli olmuş

Erenler ma'nisine daldum ise ne oldu” (Yunus Emre) (Tatçı, 1998: 340).

Nihilizmi betimleyen günümüz ozanı ise, “Boşu Boşuna” adlı ezgilendirilmiş eseriyle Âşık Mahsuni Şerif'tir:

“Mevla'm bana ömür vermiş

Boşu boşuna boşu boşuna

Vücutuma bir can girmiş

Boşu boşuna boşu boşuna

İsa Meryem'e mi kalmış

Musa asadan ne bulmuş

Süleyman bir sultan olmuş

Boşu boşuna boşu boşuna

Gahi gittim gahi geldim

Aradım kendimi buldum

Bir Mahsuni Şerif oldum

Boşu boşuna boşu boşuna” (Âşık Mahsuni Şerif)²⁹

²⁹ Erişim adresi <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=4600>

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, düşünce-söz-müzik ekseninde, Anadolu ozanlığı söz örneklerinin Batı felsefi sistemlerindeki karşılıklarını göstermeye yöneliktir. Ancak ne Batı felsefe tarihine ilişkin yazıların, ne de Anadolu ozanlık geleneğine ait sözlerin toplamı, bu makalede anılanlarla sınırlı olamaz. Bu çalışma, konuyu yalnızca birkaç örnekle gösterme amacını taşımaktadır. Aynı topraklar üzerinde kurulan farklı medeniyetlerin, benzer bellek refleksleriyle hareket ettiğinin en açık kanıtı, Anadolu Halk ozanlığı geleneği ile kökü Antik Yunan’a dayanan Batı felsefesi sistemlerinin anlamsal koşutluğudur. Bu çalışmada amaç, nazım ve nesir biçimleriyle ifade edilen bu ortak düşüncelerin nasıl olup da farklı ifade şekilleriyle hayat bulduğunu ele alabilmektir.

Yukarıda, bu çalışmanın *Ozanlığın Sözlü Kültürle ve Müzikle Olan Bağı* alt başlığında, sözlü kültürle ifade edilen düşüncelerin, hece ölçüsüne dayanan ritmik uyum ve ses uyumu aracılığıyla akılda daha kalıcı olabilmesi ve müzikle ifade edilebilmeye daha uygun olabilmesi gibi bir avantaja sahip olduğu vurgulanmıştır. Yalnızca Anadolu’da değil Türk dünyasının diğer coğrafyalarında ve Yunan, Kürt, Ermeni, Kuzey Hindistan dünyasında ve akla gelebilecek her bölgede ozanlık benzeri geleneklerin dörtlük, hece ölçüsü, ses uyumu ve şiirin vokalle ve çalgıyla tamamlanması; kültürün kalıcılığının ve aktarımının sağlanması işlevleri gibi ortak noktalara sahip olduğu üzerinde durulmuştur.

Dolayısıyla insan belleğini diri tutan müziğe ilişkin bu avantajın, yalnızca etnomüzikolojik bir fenomen olarak değerlendirilmesi doğru değildir; sözlü kültüre ait ‘hafızayı diri tutabilme’, ‘düşünceleri estetize ederek yeni nesillere aktarabilme’ ve ‘iyi ve güzel düşünceleri çarçabuk belletebilme’ özelliklerini çocuklar ve gençler için pedagojik bir avantaja dönüştürebilme, bu çalışmanın en temel önerilerinden biridir.

Temel insani değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek; aile, toplum ve okulun başlıca görevleri arasındadır (Yazıcı, 2006: 506). Dolayısıyla yeni nesilde değerler eğitiminin etkisini artırabilmek adına, oyunla eğitimin önemli bir parçası olan sanatla eğitimin, özellikle de müzikle eğitimin bir alternatifi olan ve Anadolu’nun genetiğine işlemiş geleneksel halk mirasının kullanımı önemlidir. Hem değerlerin kazandırılmasında hem de bu çağda insanın yegâne gereksinimlerinden olan düşünce ve sorgulamanın kazandırılmasında halk ozanlığı rolünün bir daha değerlendirilmesi, soyut değerlerin bellekte diri tutulmasını sağlayacağı için önemlidir. ‘Değerler eğitiminde Anadolu ozanlık geleneğinin kullanılması’ önemli bir öneri olup, bu eğitimin ne şekilde inşa edileceği ve uygulanacağı üzerine olan metodolojik araştırmalar, müzik eğitimbiliminin konusu içerisine girmekte olup bu kısa çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Affifi, E. A. (1999). *Muhyiddin İbnu'l-Arabi'de Tasavvuf Felsefesi*. (Çev. M. Dağ). İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- Aristoteles (2001). *Poetika*. (Çev. İ. Tunalı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Artun, E. (2009). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*. İstanbul: Karahan Kitabevi.
- Bolay, S. H. (1990). *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Creswell, J. W., (2017). *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*. (Çev. M. Sözbilir). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Çakmak, M. (2018). Epikür ve Lukretius'un ölüm ve yokluk algılarına dair bir değerlendirme. *Beytulhikme an International Journal of Philosophy*, 8/1, 357-376.
- Çelgin, G. (1990). *Eski Yunan Edebiyatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Diken, S. (2011). *Nihilizm*. (Çev. A. Onacak). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Duygulu, M. (2014). *Türk Halk Müziği Sözlüğü*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Dürüşken, Ç. (2021). *Antikçağ Felsefesi*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Eyüboğlu, İ. Z. (2017). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. Ankara: Say Yayınları.
- Fargîni, Z. (2005). *Ferhenga Kurdî-Tirkî (Kürtçe-Türkçe Sözlük)*. İstanbul: Zend Bilim Kültür Eğitim Basın Yayın Ltd. Şti.
- Glesne, C. (2012). *Nitel Araştırmaya Giriş*. (Çev. A. Ersoy, P. Yalçınoğlu). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gökbel, A. (2019). *Ansiklopedik Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Gökberk, M. (1990). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Howatson, M. C. (2013). *Oxford Antikçağ Sözlüğü*. (Çev. F. Ersöz). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Jwaideh, W. (1999). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*. (Çev. İ. Çekem, A. Duman), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kabağaç, S. ve Alova, E. (1995). *Latince-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Kaya, D. (1998). *Sivas'ta Âşıklık Geleneği*. (2. Baskı). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1989). *Edebiyat Araştırmaları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kranz, W. (1984). *Antik Felsefe*. (Çev. S. Y. Baydur). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Kurt, S. (2019). *Geleneksel Ermeni müziğinde kanun kullanımı ve Türkiye'deki kanun kullanımıyla karşılaştırılması*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Kurtoğlu, Z. (1992). *Plotinos'un Aşk Kuramı*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

- Kutsal Kitap-Eski ve Yeni Antlaşma: Tevrat-Zebur-İncil* (2001). (Çev. Anonim). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Michels, U. ve Vogel, G. (2015). *Müzik Atlası*. (Çev. S. Uçar). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Nişanyan, S. (2012). *Sözlerin Soyağacı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Noyan, B. (2000). *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*. Ankara: Ardıç Yayınları.
- Oğuz, Ö. (1995). *Azerbaycan ve Türkiye sahasında âşık edebiyatının XVI. yüzyılına dair*. Ankara: İpek Yolu Üniversitesi Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri.
- Ong, W. J. (1995). *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüün Teknolojileşmesi*. (Çev. S. Postacıoğlu Banon), İstanbul: Metis Yayınları.
- Öztuna, Y. (1990). *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öztürk, Ö. (2016). *Dünya Mitolojisi*. Ankara: Nika Yayınları.
- Perker, A. (2020). *Epikür*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2017). *Melodi ve Müziksel Taklit ile İlişki İçinde Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*. (Çev. Ö. Albayrak). İstanbul: Kültür Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1998). *Türk Saz Şiiri: Türk Dünyası El Kitabı*. (C.III). Ankara: Türk Kültürü ve Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Spinoza (1995). *Etika*. (Çev. H. Z. Ülken), İstanbul: Ülken Yayınları.
- Sümbüllü, H. T. (2015). *Âşıkların Telinden Sümmani Türküleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Tatçı, M. (1998). *Yunus Emre Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Thomson, G. (1988). *İlk Filozoflar*. (Çev. M. Doğan), İstanbul: Payel Yayınları.
- Tülek, F. (1998). *Efsuncu Orpheus*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Türkmen, F. (1992). *Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesiri*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Uzun, M. (2001). *Dengbejlerim*. İstanbul: Gendaş Yayınları.
- Yazıcı, K. (2006). Değerler eğitimine genel bir bakış. *Türk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (Vol. 19), 499-522.
- Yenişehirlioğlu, Ş. (1991). *Felsefe ve Diyalektik*. Ankara: Alkım Yayınevi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yıldırım, C. (2004). *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Doruk Yayınları.

E-KAYNAKLAR

- <http://turku.sitesi.web.tr/turkuler/ey-benim-divane-gonlum.html>, (Erişim Tarihi: 09.10.2020).
- <http://www.alevitentum.de/html/61.html>, (Erişim Tarihi: 17.09.2020).
- <https://www.antoloji.com/hakikat-rahina-gideyim-dersen-siiri/> (Erişim Tarihi: 12.11.2021).
- <http://www.kuzgunakademi.com/2018/11/28/1410> , (Erişim Tarihi: 20.10.2020).
- http://www.turkuler.com/sozler/turku_acigim_yok_kapalim_yok.html, (Erişim Tarihi: 22.09.2020).
- http://www.turkuler.com/sozler/turku_bahcalarda_borulce.html, Erişim Tarihi: (17.09.2020).
- http://www.turkuler.com/sozler/turku_canli_cansiz_cumlemiz_bir_nesneden.html,
Erişim Tarihi: 23.09.2020).
- http://www.turkuler.com/sozler/turku_insan_olmaya_geldim.html, (Erişim Tarihi: 05.10.2020).
- http://www.turkuler.com/sozler/turku_siyah_saclarin_da_hatem_yuzlerin.html, (Erişim Tarihi: 18.10.2020).
- <http://www.yunusemre.net/siirler/50-Ne-Oldu.html>, (Erişim Tarihi: 18.010.2020).
- <https://ozhanozturk.com/2018/03/27/hint-masallari/>, (Erişim Tarihi: 15.09.2020).
- <https://sarkisozleri.sitesi.web.tr/kizilbas-alevi-bektasi-siiri/lamekandan-iceri.html>,
(Erişim Tarihi: 17.09.2020).
- <https://sozlerin.enguzeli.net/yunus-emre-sozleri/48338/elif-okuduk-oturu-pazar-eyledik-goturu-yaratilmisi-hos-gorduk-yaratandan-oturu/>, (Erişim Tarihi: 23.09.2020).
- <https://www.antoloji.com/insan-i-kamilden-ayirma-bizi-siiri/>, (Erişim Tarihi: 16.10.2020).
- [https://www.edebiyatfakultesi.com/tyatro/tyatro-turleri/tragedya-trajedi-aglati](https://www.edebiyatfakultesi.com/tiyatro/tyatro-turleri/tragedya-trajedi-aglati), (Erişim Tarihi: 25.09.2020).
- <https://www.sevilensarkisozleri.com/kizilbas-alevi-bektasi-siiri-lamekandan-iceri-sarki-sozleri-179380>, Erişim Tarihi: (05.10.2020).
- <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=14629>, (Erişim Tarihi: 24.09.2020).
- <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=14688>, (Erişim Tarihi: 24.09.2020).
- <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=27621>, (Erişim Tarihi: 09.10.2020).
- <https://www.turku.sitesi.web.tr/tercan/enel-hak-dedim-de-cekildim-dara.html> , (Erişim Tarihi: 20.11.2021).
- <https://www.turkusoze.net/minnet-eylemem/>, (Erişim Tarihi: 23.09.2020).
- <https://www.turkusoze.net/anlatmam-derdimi/> , (Erişim Tarihi: 01.11.2021).
- https://www.siir.gen.tr/siir/a/asik_veysel/guzelligin_on_paretmez.htm, (Erişim Tarihi: 12.11.2021).